

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

О.М. Балинська

СЕМІОТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ

Розглядається філософсько-семіотичний зміст правового повідомлення, зокрема як семіотичного (знакового) передбачення та застереження, наказу і вказівки, тексту й дискурсу, моделі та стандарту позитивної поведінки соціального суб'єкта. Подано перелік джерел виникнення таких правових повідомлень за загальноприйнятими та новітніми теоріями походження права.

Ключові слова: *знаковість, соціальна інформація, правове повідомлення, семіотична характеристика, семіотична одиниця.*

Постановка проблеми. Одна з основних функцій права – інформувати про встановлені правила співжиття, тобто повідомляти про те, що є дозволеним і прийнятним у певному співтоваристві. Однак право є специфічним повідомленням: воно передає чинсь волю (право-творця) комусь (право-сприймачам) з якоюсь метою (сформувати тип поведінки, що відповідав би встановленим вимогам); при цьому воно не має конкретного автора (не будемо колективи розробників законопроектів вважати одноосібними авторами права) та конкретного адресата (право зорієнтоване на всіх загалом, хоча й на кожного зокрема), але більш досконалою інструментарію для опису правил, їх повідомлення та впливу на соціальних суб'єктів поки що немає.

Стан дослідження. Якщо говорити про право у контексті наших наукових інтересів (зокрема семіології та семіотики), то треба зауважити, що його вже частково вивчали як правову інформацію, юридичний текст, сукупність норм, модель суспільних відносин тощо, але при цьому не виокремлювали правового повідомлення й не давали йому семіотичної характеристики, не визначали його знакової (не слід плутати зі значимою, значущою) соціальної цінності.

Метою нашої статті є демонстрація правового повідомлення як своєрідної семіотичної одиниці, яка має своє джерело виникнення й виконує свої специфічні функції у суспільстві.

Виклад основних положень. Право – це повідомлення, сформульоване на основі інформації, що надійшла від соціуму, і знань, накопичених у ньому, й водночас адресоване цьому ж соціуму. А беручи до уваги те, що правове повідомлення, перш ніж набути «нормативного статусу», має бути гіпотетично апробоване на підставі висновків науковців та результатів практичного застосування, і навіть після цього може бути зміненим, доповненим, вдосконаленим чи зовсім відміненим через недоцільність, застарілість тощо, його можна вважати тільки *семіотичним припущенням, пропозицією*. І цей процес перманентний, бо змінність суспільства, його потреб і вимог постійно породжує нову інформацію, яку після певного процедурного опрацювання з метою переадресації цьому ж суспільству викладають у формі нових семіотично наповнених повідомлень про загальноприйняте й загальнообов’язкове.

Однак специфіка правового повідомлення полягає не лише в постійній змінюваності. Воно стає семіотично значущим тільки після його порушення чи недотримання; власне порушення правил і демонструє їх, в інших випадках вони залишаються ніким не поміченими. Саме тоді, коли стається правопорушення, ми шукаємо норму права, яка була повідомлена всім, але за відсутності потреби «лежала десь на полиці правового матеріалу» й лише тепер стала важливою та актуальною. У цьому випадку правове повідомлення можна вважати *семіотичним передбаченням, прогнозом* імовірних суспільних дій чи подій.

До того ж, особлива соціальна цінність права – вміти випереджати, щоб запобігти. Запобігання правопорушенням є «різновидом соціального контролю та соціальної профілактики злочинної поведінки», а також «важливою складовою функції правової держави щодо забезпечення правопорядку, охорони прав і свобод людини і громадянина» [1, с. 513]. Залежно від міри сформованості причин та умов протиправної поведінки і пов’язаного з цим моменту їх реалізації запобігання злочинності поділяють на: «профілактику, яка здійснюється до формування злочинного умислу; власне запобігання, що відбувається після формування злочинного умислу до початку вчинення злочину; припинення злочину, до якого належать запобіжні заходи, здійснювані після початку кримінально караних дій» [2, с. 243]. Кожен із цих видів запобігання злочинності має своє семіотичне змістове наповнення. Що стосується правового повідомлення, то йому властива саме функція профілактики, яка реалізується на етапі, що передує формуванню злочинного умислу, і яка може випередити й унеможли-

вити виникнення самого умислу. Цей етап можна вважати, на нашу думку, найважливішим з огляду на те, що саме виникнення і формування умислу вчинення злочину є основою самого злочину (це стосується лише умисних злочинів): відсутність ідеї передбачає відсутність її реалізації. Тому дуже важливим є значення правового повідомлення як засобу запобіжного впливу, адже в даному випадку воно виконує роль *семіотичного попередження, застереження*.

Правове повідомлення зазвичай виражає те, що існує чи має існувати у всіх без винятку випадках, тобто воно має ширше значення від понять: 1) нормативно-правового акта (узагальнимо його терміном «закон»), у якому йдеться про те, що наявне і реально діється, відбувається; 2) правила, що може бути виконане чи не виконане; 3) норми, що означає взірць, до якого необхідно прагнути. Однак, як і норма, правило чи закон, правове повідомлення також передбачає припис, наказ, розпорядження (у дієвому, а не лише нормативно-правовому значенні цих слів) стосовно того, як суб'єкт має себе поводити у суспільстві або як має відбуватися певна дія. Тобто правове повідомлення, що виникає внаслідок аналізу закономірних взаємозв'язків і базується на принципі каузальності, уособлює сформульоване людьми знання, завдяки якому соціальні суб'єкти можуть у певних межах підпорядковувати собі закономірності власного співіснування зі собі подібними, створивши умови, за яких відповідно до певних приписів настає певна дія. Тут правове повідомлення відображає свій волютаривний характер і проявляється як *семіотичний припис, вказівка*.

Крім цього, правове повідомлення можна розглядати як елемент правового мовлення, відтвореного у технічному письмі. Юридичний текст – це формально виражене, у вигляді офіційного письмового документа, повідомлення, пов'язане лексичною, граматичною та логічною єдністю, має модальний характер та прагматичну настанову [3, с. 31]. Отже, правове повідомлення є *семіотичним текстом*, що, з одного боку, втілює волевиявлення населення (наприклад, у порядку референдуму чи через депутатське представництво у парламенті), а з іншого – встановлює чіткі принципи та основні норми правової поведінки цього населення. Тому, як і будь-який текст, правове повідомлення має бути побудоване у словесній формі за певними правилами державної мови країни, волевиявлення якої він відображає, нести певне символічне, знакове змістове навантаження, що виключало би двозначність чи варіативність. Така статичність правового повідомлення не означає відсутність розвитку права як такого, а встановлює

стан рівноваги у правовому полі й унеможливило довільне трактування право-вимог, тобто дозволяє соціальному суб'єкту вільно «балансувати» у чітко встановлених межах правомірності.

Правовий текст закріплює нормативність, можна сказати, що «право накреслює нормативну границю, своєрідну демаркаційну лінію, що відокремлює цивілізованість від нецивілізованості, належне від неприпустимого...», як наголошує В. Бачинін [4, с. 129]. По-іншому право (за аналогією з висловом Ф. де Сосюра про єдність синтаксису й семантики) можна уявити листком паперу, на якому з одного боку написано те, що дозволено, заохочується й винагороджується в суспільстві, а з іншого – те, що заборонено, не сприймається, засуджується; ребро листка – це та демаркаційна лінія між добром і злом (дозволеним і забороненим), будь-які намагання розділити яку виявляться абсурдними, бо ця лінія настільки тонка, як і товщина паперу. Відповідно, правове повідомлення є *семіотичним вказівником, вектором*, що стоїть на роздоріжжі та демонструє, чого слід чекати, повернувши у той чи інший бік.

Текст як правильно організована форма комунікації, як повідомлення містить одиниці, засоби, сигнали тощо, достатні і необхідні для побудови на його основі правильної та осмисленої моделі [5, с. 3]. Тому правове повідомлення можна вважати ідеальною абстрактною інформаційною моделлю (бо воно моделює позитивну поведінку в умовах абстрактної ситуації, не визначаючи суб'єкта) конкретних суспільних відносин та юридичних фактів. Отже, правове повідомлення – це *семіотична вербальна модель, схема* прийнятної у певному суспільстві поведінки, дозволених дій і т. д. Детальніше: це суспільно-юридична знакова модель, що відображає сутнісні особливості об'єкта, явища або процесу правової реальності, втілені в узагальненому вигляді у правовій нормі; а також одна з комунікативних моделей соціокультурного простору, в якій описано впорядкований тип відносин соціальних суб'єктів у межах цього простору.

Правове повідомлення – це також сукупність знань, набутих у процесі практичної діяльності, акумульованих у вербальній формі й перетворених на певний стандарт діяльності, певну соціограму, що містить перелік обов'язкових характеристик, якими мають володіти соціальні суб'єкти для забезпечення їх упорядкованого співіснування. Тому правове повідомлення є своєрідним *семіотичним мірилом, стандартом*, якому мають відповідати (або прагнути до цього) форми організації суспільства, типи відносин між соціальними суб'єктами,

їхні індивідуальні дії, вчинки; *символічним трафаретом, матрицею*, загальноприйнятим і визнаним зразком облаштування суспільної життєдіяльності, схваленим для наслідування й дотримання; *знаковим критерієм* для оцінки, визначення, класифікації або розрізнення правомірного (позитивного) та протиправного (негативного) типу поведінки соціального суб'єкта.

Водночас правове повідомлення як мовна форма сигналізує не тільки про реальний зміст, а й про те, що потребує семантичного контекстуального розуміння. Тут правовий текст є зразком складної мовної форми, семіотичного утворення, що спонукає адресата до процесу розуміння, сприйняття, інтерпретації – до когнітивної діяльності, яку орієнтовано на осмислення людського досвіду [6, с. 73]. Тексти юридичних документів, які належать до офіційного дискурсу, є особливими і за граматичною структурою речення, і за специфікою вживаної лексики. Як повідомлення вони досить важкі для декодування, що П.М. Балтаджи пояснює специфічною побудовою та незвичною формою вираження.

Порівнюючи два підвиди офіційного дискурсу – наукові тексти та юридичні документи, ця дослідниця дійшла висновку, що «рисами, які притаманні цим текстам, є лаконічність та стислість викладення, відсутність будь-яких засобів експресії та емоційності, об'єктивність, а отже, неспрямованість на суб'єктивну інтерпретацію; автори таких повідомлень оперують конкретними фактами, будь-яке розходження з реальністю є неприпустимим» [7, с. 48]. У цьому контексті правове повідомлення є *дискурсною одиницею*, якщо розуміти дискурс як зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками [8, с. 228].

Узагальнюючи все вищезазначене, можна стверджувати, що правове повідомлення є *семіотичною одиницею*, що містить запас культурно-семіотичної інформації, даних, знань. Це історично створений та соціокультурно організований феномен; і його роль, якщо адаптувати до нашого контексту думку сучасного російського філософа Т.М. Сумінової, полягає в тому, щоби бути «своєрідним носієм соціально значущої інформації, в якості якої можуть виступати різноманітні сигнали із зовнішнього середовища, що сприймаються у вигляді певного коду» [9, с. 23]. Яким би досконалим не був текст правового повідомлення, поняття, «декодовані» з нього, набудуть змісту лише у право-мисленні соціального суб'єкта. «Лише завдяки одному з учасників герменевтичної розмови, інтерпретаторові, другий учасник,

текст, взагалі набуває голосу. Лише завдяки йому письмові позначення знову перетворюються на зміст» [10, с. 451]. При цьому таке повідомлення розраховане не на спеціаліста-право-сприймача, а на кожного дієздатного і правоздатного громадянина як носія правової культури й активного учасника правовідносин. Загалом індивідуальне тлумачення тексту правового повідомлення полягає в тому, що «спочатку просто перелічуються виділені зв'язки, і тільки потім із них формується нова змістова структура, неодмінно відображаючи теоретичні прагнення інтерпретатора» [11, с. 237]. Соціальний суб'єкт визначає «цікаві» для себе моменти повідомлення, поєднує їх за тематикою, сферою застосування, важливістю тощо у так звану інформаційну мережу, що впливає на його правовий світогляд, звичайно, враховуючи власні правові ціннісні орієнтири, будучи своєрідним інтерпретатором повідомлення.

У масовому потоці суспільних повідомлень (куди входять і правові), які дедалі потужніше заповнюють соціокультурний простір, соціальний суб'єкт багаторазово збільшує міжособистісні комунікативні контакти, намагаючись сприйняти безліч знаків, образів, символів, які вже сформовані у його свідомості і з якими він звряє отримані ззовні, щоб ідентифікувати і визначити їх значущість чи непотрібність для себе. Французька дослідниця найновітніших течій світової науки Ж. Рюс, проводячи рентгенографію сучасних суспільств, наголошує на крахові усталених істин та виникненні нових орієнтирів, які «виконують важливу знакову функцію – позначають соціальний статус людини, яка споживає престиж і соціальний код, а не речі практичного використання» [12, с. 420]. Тобто ми вже настільки інформаційно насичені, що змушені стратифікувати споживану інформацію за тематичними знаками і кодами, таким чином спрощуючи реальність і суспільні контакти. Соціальна інформація – це «тільки стрічка, перфорована посланнями та сигналами, які той, хто приймає, зчитує за тими самими правилами перфораційного коду» [12, с. 423]. Вдосконалення соціальної уяви, вивчення численних вимірів споживання знаків, пошук нових шляхів кодування і декодування суспільства – усе це соціальні грані новітньої людини як активного актора суспільної комунікації.

Джерелом виникнення таких правових повідомлень залежно від теорії походження права вважають:

- норму права (позитивізм);
- ідею права (природне право);
- суспільні відносини (соціологічний підхід);

- емоції та прагнення членів спільноти (психологічний підхід);
- соціальні цінності (аксіологічний підхід);
- потребу врегулювання відносин між людьми (інструментальний підхід);
- детермінованість, причинно-наслідковість умов життя (генетичний підхід);
- сукупність суспільних явищ (системний підхід);
- суспільно-економічний відбір (класовий підхід);
- догму права (аналітичний підхід);
- мову як засіб спілкування (лінгвістичний підхід);
- поведінку як спосіб існування (біхевіористський підхід) тощо.

Можна продовжити цей перелік концепцій праворозуміння, однак, на нашу думку, найперспективнішою є інтегративна концепція права, що полягає у поєднанні всіх попередньо названих та багатьох інших теорій і передбачає сприйняття його (права) як сукупності всіх правових феноменів (позитивне), узгоджених із природністю світобудови (природне), упорядкованих відповідно до емоційно-вольових прагнень окремого суб'єкта і спільноти загалом (індивідуально- та колективно-психологічне) з урахуванням умов соціокультурного простору (соціальне), домінуючих у ньому ціннісних орієнтирів (аксіологічне) і наукових догм (аналітичне), викладених у словесній формі з метою формування соціально бажаного типу поведінки (вербально-біхевіористське) та впорядкування суспільних відносин (інструментальне) на основі моралі та повинності (морально-етичне) і т. д. і т. п. Тобто джерелом права, а отже, і правового повідомлення ми схильні вважати всю сукупність явищ, дій, подій, емоційно-вольових, вербально-поведінкових та ціннісно-нормативних проявів суб'єкта як члена соціальної спільноти, яку символічно можна передати поняттям «суспільство». Тому назагал, згідно з нашим підходом, джерелом виникнення правового повідомлення є суспільство.

Висновки. Таким чином, правові повідомлення, базовані на суспільних відносинах, стають певним класифікатором моделей, що в сукупності утворюють суспільну структуру як уніфіковане світобачення. Вони є інструментом для означення правової реальності й водночас засобом її розуміння. Поєднуючи в собі цілу низку семіотичних характеристик, правове повідомлення може бути вербальним передбаченням можливих правових явищ, застереженням щодо небажаних дій і вчинків, вольовим наказом та вказівкою, залишаючись при цьому, здавалось би, простим текстом, що передає вербальну модель бажаного і дозволеного через омовлення чітких стандартів і критеріїв.

Перспективи подальшого дослідження. Базуючись на цьому, можна вивчати правове повідомлення у контексті різноманітних теорій комунікації (тобто з аналізом усіх складових комунікативних чинників – адресанта, каналу передачі інформації, адресата тощо); герменевтичного підходу (із визнанням основними процесами розуміння права кодування й декодування інформації); біхевіористського підходу (з урахуванням поведінки людини як найважливішої характеристики й показника сприйняття чи нівеляції правової інформації) та інших концептуальних підходів, можливих для застосування у вивченні правового повідомлення як семіотичної одиниці.

-
1. Юридична енциклопедія: у 6 т. / під заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Вид-во «Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана», 1999. – Т. 2. – 743 с.
 2. Закалюк А. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения / А. Закалюк. – М., 1986. – 276 с.
 3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
 4. Бачинін В. Філософія права / В. Бачинін, М. Панов. – К.: Ін Юре, 2002. – 472 с.
 5. Сидоров Е.В. Основы современной концепции текста: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки» / Е.В. Сидоров. – М., 1987. – 47 с.
 6. Кубрякова Е.С. О тексте и критериях его определения / Е.С. Кубрякова // Структура и семантика. – М.: Наука, 2001. – 555 с.
 7. Балтаджи П.М. Юридична мова правозастосовних актів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / П.М. Балтаджи. – К., 2008. – 205 с.
 8. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / [укл.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
 9. Сумилова Т.Н. Художественная культура как информационная система (мировоззренческие и теоретико-методологические основания): дис. на соискание учен. степени доктора философ. наук: спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Т.Н. Сумилова. – М., 2006. – 341 с.
 10. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
 11. Рикёр П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике / П. Рикёр. – М.: Медиум, 1995. – 46 с.
 12. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки / Ж. Рюс; пер. з фр. В. Шовкун. – К.: Основи, 1998. – 669 с.

Балинская О.М. Семіотическая характеристика правового сообщения.

Рассматривается философско-семіотический смысл правового сообщения, в частности как семіотического (знакового) предсказания и предостережения, приказа и указания, текста и дискурса, модели и стандарта позитивного поведения социального субъекта. Представлен перечень источников возникновения таких правовых сообщений согласно общепринятым и новейшим теориям происхождения права.

Ключевые слова: знаковость, социальная информация, правовое сообщение, семіотическая характеристика, семіотическая единица.

Balynska O.M. Semiotic description of the legal notice.

The author considers the philosophical and semiotic content of the legal notice, such as semiotic (symbolic) prediction and warning, order and instruction, text and discourse, models and standards of positive behavior of the social individual. The list of origin sources of such legal notices according to conventional and modern theories of law origin is presented.

Key words: semiotics, social information, legal notice, semiotic description, semiotic unit.

Стаття надійшла 30 липня 2012 р.

УДК 340.12

Т.З. Гарасимів, О.Р. Галайко

ПАНУВАННЯ ПРАВА ТА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: ДЕЯКІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Розглядається сутнісне наповнення означених концептуальними поняттями двох важливих принципів, що декларуються як визначальні норми вищого рівня вітчизняного правопорядку, аналізуються окремі підходи науковців до доктринального тлумачення цих понять, з'ясовуються деякі аспекти співвідношення їхніх основних інституційних і процедурних елементів з огляду на належне розуміння й прагматичне застосування при характеристиці процесів реформування сучасної правової системи Української держави.

Ключові слова: право, верховенство права, панування права, поняття, правова система, догма права.

Постановка проблеми. Стан правової системи великою мірою позначається на ефективності проведення економічних і соціальних реформ. І хоч наша країна вже пройшла свій 20-літній етап становлення і розвитку як суверенна, незалежна держава, проте ще й тепер